

DEMOKRATIZACIJA I VRIJEDNOSNE ORIJENTACIJE U HRVATSKOM DRUŠTVU

Pero Maldini

*Sveučilište u Dubrovniku
Odjel za medije i komunikologiju*

Pregledni rad

Sažetak

U članku se polazi od pretpostavke da su vrijednosti demokracije i na njima zasnovane vrijednosne orijentacije ključne za ostvarenje demokratskoga poretka kao glavnoga tranzicijskoga cilja. Postavlja se stoga pitanje kakve su dominantne društvene vrijednosti i vrijednosne orijentacije hrvatskog društva u razdoblju prvoga tranzicijskog desetljeća i kako utječu na proces demokratizacije.

Vrijednosne orijentacije razmatraju se na osnovi rezultata više relevantnih istraživanja, i to s tri aspekta: općeg (modernizacijskog), političkog i sociokulturnog te kroz određene sociopsihološke aspekte formiranja vrijednosnih orijentacija. Navodi se niz vrijednosnih orijentacija, njihova obilježja i utjecaj na društvene i političke promjene te utjecaj tranzicijskih promjena na (pre)oblikovanje vrijednosnih orijentacija.

Usprkos demokratskoj institucionalnoj i normativnoj konstituciji i uočljivim građanskim i demokratskim društvenim vrijednostima, aktualnu vrijednosnu matricu u znatnoj mjeri još obilježavaju tradicionalne i predgrađanske društvene vrijednosti. Na takvoj vrijednosnoj osnovi teško je ostvariti demokratsko funkcioniranje društva i usmjeriti njegov demokratski razvoj. Stupanj korespondencije dominantnih društvenih vrijednosti s proklamiranim demokratskim normama relativno je nizak. Čini se da je taj sociokulturni fenomen glavni inhibitor demokratskog razvoja, znatno veći od ekonomske i socijalne krize.

1. Uvod

1.1. Problem

Hrvatsko društvo opterećeno je brojnim teškoćama u ostvarenju tranzicijskih ciljeva. Ekonomska nerazvi-

jenost, društvena nemoderniziranost, izostanak demokratskoga političkog iskustva, političko, povijesno i kulturno naslijeđe svakako su ključni razlozi. Ostvarenje tranzicijskih ciljeva, osobito demokratske konsolidacije, u mno-

goćemu ovisi o demokratizaciji društva kao ključnom tranzicijskom procesu. Međutim proces demokratizacije nije moguć ako s njim ne korespondiraju vrijednosne orijentacije i politička kultura društva.¹ Stoga je pitanje kakve su dominantne društvene vrijednosti i vrijednosne orijentacije hrvatskog društva (sadržaj, struktura i dinamika) i kako utječu na procese demokratske konsolidacije?

1.2. Osnovni pojmovi

Demokratizacija ima središnju ulogu u ukupnom tranzicijskom procesu jer o njoj bitno ovise svi drugi tranzicijski procesi. Demokratizacija je širok, složen i eminentno politički proces (temeljna promjena koju vrši potpuna je promjena političkoga i društvenoga sustava uopće, glavni su društveni akteri toga procesa i kreatori političkih promjena političke elite, način na koji se promjene provode politički je). Nakon dovršene institucionalne faze demokratizacija podrazumijeva uspostavu slobodne sfere političkog društva, uspostavu autonomnog, od državnog i političkog utjecaja slobodnoga građanskog društva, organizaciju državnih službi, dovođenje administracije u funkciju službe svim građanima te ostvarenje funkcija pravne države i vladavine zakona koja će osigurati slobodu, jednakost, ostvarenje prava građana i njihovu zaštitu. Proces demokratske konsolidacije može se smatrati dovršenim tek onda kada sve te sastavnice funkcionalno zažive i kada svi elementi društva počnu funkcionirati po de-

mokratskim pravilima.² Drugim riječima, to znači da su svi bitni politički, ekonomski i socijalni akteri u društvu suglasni o isključivo institucionalnom posredovanju različitih društvenih interesa i da taj odnos i takvo djelovanje (proceduru) usvajaju kao legitiman i temeljni obrazac društvenog funkcioniranja. To znači i prihvaćanje apsolutne podložnosti svih zakonskoj regulativi, kontrolu javnosti nad djelovanjem državnih tijela i službi te odgovornost javnih djelatnika. No ti kriteriji impliciraju strukturiran legitimitet novih demokratskih vrijednosti³ i odgovarajući tip političke kulture.

Vrijednosne orijentacije logički su povezan skup određenih osnovnih vri-

² "Čini se da je najprimjerenija odredba, koja je ujedno i najopćenitija i najnejasnija, ona prema kojoj je demokracija konsolidirana onda kada sve relevantne skupine prihvate temeljna pravila igre" (Kasapović, 1996: 39). Demokracija se može smatrati konsolidiranom kada se politički akteri podvrgnu nizu pravila i pritom definiraju: 1) smjer postizanja uspjeha u vladajućim ulogama, 2) sredstva koja legitimno smiju upotrijebiti u međusobnim sukobima, 3) postupke kojima se trebaju služiti pri donošenju odluka i 4) kriterije koje će upotrebljavati da bi isključili druge iz igre (O'Donnell, Schmitter, 1986: 65).

³ Prihvaćanje demokracije znači vjerovanje u njezine vrijednosti (kao one koje pojedincu i društvu omogućuju slobodu i dobrobit) i usvajanje tih vrijednosti kao vlastitih. Na tome se temelji legitimitet demokratskoga poretka. Legitimitet demokratske vlasti pak proizlazi iz poštivanja demokratske procedure kao oblika kojim konkretna politička vlast te vrijednosti ozbiljava. Tako se demokratska legitimacija zasniva dvojako: na vrijednostima demokracije i na poštivanju demokratske procedure.

¹ Usp. Diamond, 1999: 161; Inglehart, Welzel, 2003: 14-18; Linz, Stepan, 1998: 19; Vujčić, 1999a: 120; Vujčić, 1999b: 148, 154-155; Vujčić, 1999c: 101, 104, 105.

jednosti, normi i vrijednosnih stavova koji usmjeravaju odnos konkretnih socijalnih aktera (pojedince, skupine) prema socijalnom okruženju. One su uopćene vrijednosne koncepcije o poželjnim oblicima odnosa pojedinca prema svijetu i sebi. Na taj način vrijednosne orijentacije građana zorno odražavaju dominantne društvene vrijednosti (na kojima se u osnovi temelje) te istodobno ocrtavaju i dominantna obilježja političke kulture. Stoga uvid u njih može biti vrlo koristan u analizi stupnja njihove korespondencije s vrijednostima demokracije,⁴ odnosno s procesom demokratizacije koji se na sociokulturnoj razini odvija poglavito kao demokratska resocijalizacija društva.

1.3. Metodološke napomene

Za stjecanje uvida u vrijednosne orijentacije upotrebljava se većina dostupnih domaćih istraživanja koja tematiziraju fenomen društvenih vrijednosti i vrijednosnih orijentacija u razdoblju prvoga tranzicijskog desetljeća. Zbog usporedbe analizirano je

i nekoliko relevantnih istraživanja iz predtranzicijskog razdoblja. Sadržajna i metodološka različitost uzrokuju metodološki problem, no unatoč različitostima znatan dio rezultata tih istraživanja ipak je komparabilan. Velike promjene u stavovima ispitanika u relativno kratkim vremenskim razmacima iskazane u tim istraživanjima potvrđuju gotovo kaotično stanje i mijenu koja izmiče racionalnoj kvantitativnoj analizi te upućuju na potrebu kvalitativnoga pristupa u tumačenju rezultata istraživanja. Upravo zbog tih, vrlo brzih promjena i izrazite unutarnje dinamike sustav društvenih vrijednosti može biti problematičan za analizu.

Klasični pristup problemu vrijednosnih orijentacija koji bi bio ograničen na pojmovni okvir dihotomije tradicionalno-moderno određenjem odgovarajućih pokazatelja (stavovi, mišljenja, ponašanja) nije dovoljan jer množinu različitosti nije moguće svesti na jedinstvenu polarizacijsku os. Vrijednosna struktura društva kompleksna je i višedimenzionalna pa je takav, bipolarni pristup ne bi mogao obuhvatiti, odnosno značio bi bitnu redukciju i poopćavanje od kojeg ne bi bilo koristi (usp. Petković, 1976: 53). Stoga je potreban diferenciran pristup. Vrijednosne orijentacije i kvalitativno razlikovanje među njima mogli bi se razmotriti kroz tri osnovna aspekta: a) opći (modernizacijski) aspekt, b) politički aspekt i c) sociokulturni aspekt. Unutar svakoga pojedinog aspekta tri su kategorije koje pokrivaju raspon među krajnjim i međusobno sučeljenim vrijednosnim polovima (vidi tablicu 1).

⁴ Političku toleranciju, slobodu, demokratske norme (jednakost pred zakonom, sudski postupak), ljudska prava, pravo na razliku, slobodu medija te na slobodne i kompetitivne izbore mogli bismo odrediti kao temeljne vrijednosti demokracije (J. Gibson i dr. prema: Vujčić, 1999a: 117). Uvjerenost građana da su vrijednosti demokracije te koje omogućuju njihovu slobodu, autonomiju, različitost, jednakost i građanska prava čini te vrijednosti i njihovim individualnim vrijednostima. Bez tog uvjerenja demokratski poredak ne bi bio moguć. Orijetacije zasnovane na tim vrijednostima imanentne su građanskoj ("civic") političkoj kulturi i podržavaju demokratski poredak (usp. Inglehart, Welzel, 2003; Vujčić, 1999a, b, c).

Tablica 1. Vrijednosne orijentacije u odnosu na aspekte a-c

OPĆI ASPEKT	POLITIČKI ASPEKT	SOCIOKULTURNI ASPEKT
Tradicionalisti	Desni	Materijalisti
Mješoviti	Centar	Mješoviti
Moderni	Lijevi	Postmaterijalisti

2. Vrijednosne orijentacije

2.1. Opći (modernizacijski) aspekt

Unutar tog vrijednosnog aspekta, kao najopćenitijeg, može se odrediti stupanj modernosti određenjem prisutnosti i prihvaćenosti modernih, odnosno tradicionalnih društvenih vrijednosti.⁵ Utvrđen je raspon između tra-

dicionalista i modernih kao dvaju sučeljenih polova, a između njih su oni koji u različitim omjerima prihvaćaju i jedne i druge društvene vrijednosti i označeni su kao mješoviti (vidi tablicu 1).

Istraživanje vrijednosti i ideoloških orijentacija društvenih slojeva (Pantić, 1977) pokazuje neuobičajeno velike razlike u iskazivanju vrijednosnih orijentacija s obzirom na pripadnost određenom društvenom sloju. Vrlo se jasno iskazuje tendencija da ukoliko je neki sloj na višem mjestu u društvenoj strukturi, utoliko je modernistička vrijednosna orijentacija bolje prihvaćena. Vrijedi i obrnuto, ukoliko je niže u društvenoj hijerarhiji, prisutnost tradicionalizma je veća (npr. razlike između krajnjih skupina kod prihvaćenosti modernizma kreću se od 83% kod rukovodilaca do 8% kod seljaka). Pripadnost pojedinca određenom društvenom sloju bitno utječe na to hoće li se kod njega razviti tradicionalistička ili modernistička orijentacija. Na sličan je način istraživana distribucija nekih drugih vrijednosti, od kojih navodimo tek dvije. Prva je distribucija vrijednosti egalitarizma i neegalitarizma, gdje

paternalizmu i izvanjskom autoritetu, neodgovornosti, konzervativizmu, netoleranciji i ekskluzivizmu (političkom, vjerskom, nacionalnom).

⁵ Općenito govoreći, tradicionalizam kao vrijednosnu orijentaciju karakterizira: a) pozitivan odnos prema zajedništvu, običajima, vrijednostima ruralne kulture, religijskim vrijednostima i simbolima, nacionalnim (etničkim) vrijednostima i simbolima, autoritetu (glave obitelji – patrijarhalnost, odnosno vladara – podaništvo); b) negativan odnos prema individualizmu, novim idejama i društvenim promjenama, prema modernizmu, ateizmu, stranim utjecajima (ksenofobija, autarkičnost), spolnoj i dobnoj ravnopravnosti, političkom liberalizmu i pluralizmu. Modernizam kao vrijednosnu orijentaciju obilježava: a) pozitivan odnos prema individualnoj slobodi, slobodi izbora (svjetonazorskog, kulturnog, religijskog, političkog), jednakosti (u pravima i uvjetima), internalcionalizmu, multikulturalnosti, političkom liberalizmu i pluralizmu, sklonost novim idejama i društvenim promjenama te zalaganje za individualnu odgovornost, toleranciju, ljudska i građanska prava; b) negativan odnos prema kolektivismu, ideologiji, nejednakosti i privilegijima, tradicionalističkom zajedništvu, nacionalizmu, prema

su vrijednosti prvoga kompleksa najviše proširene među najnižim, materijalno ugroženim slojevima, a opadaju u korist neegalitarizma idući prema višim slojevima, materijalno osiguranim, obrazovanijima i onima koji imaju društveni i politički utjecaj. Druga je distribucija vrijednosti individualizma i kolektivismu i ima obrnut raspored. To je istraživanje pokazalo da je društveni sloj najsnažniji izvor sociokulturne diferencijacije i da neki posredni činitelji tek ograničeno modificiraju čvrstu prvobitnu vezu sloja i vrijednosne orijentacije.

Studija o odnosu društvenoga sustava i društvenih vrijednosti (Rus, 1977) utvrđuje da vrijednosnu orijentaciju radnika obilježava težnja za povećanjem plaća, sigurnosti na poslu i za dobrim odnosima s nadređenima znatno više nego osobni razvoj u radu i struci te participacija u odlučivanju. Pripadnici političkih, gospodarskih elita i studentska populacija iskazuju nešto viši stupanj interesa za razvoj (znatno više ekonomski nego kulturni i politički) te nešto viši stupanj socijalne solidarnosti. No podaci za ukupnu populaciju pokazuju vrlo izraženu egalitarnu i humanu vrijednosnu orijentaciju na socijalnoj razini (egalitarni stavovi prema suradnicima, naglašena solidarnost i familijarnost), dok je na institucionalnoj razini izražena vrlo autoritarna i opresivna orijentacija (toleriranje zlorabiti vlasti, neopravdanje štrajkova, poslušnost prema nadređenima). Stoga autoritarni stil rukovođenja nije proizvod samo autoritarnoga sustava, nego su i stil i sustav posljedica i odgovarajuće vrijednosne orijentacije podređenih koji ne žele na sebe preuzeti odgovornost regulacije konflikata i negativnoga sankcioniranja.

Studija o distribuciji vrijednosti među društvenim grupama iz sredine osamdesetih godina (Hodžić, 1986) ukazuje na snažne kolektivističke vrijednosti unutar hrvatskog društva. Osnovom pristajanja uz određene vrijednosti i vrijednosne orijentacije smatra se mjesto unutar društvene podjele rada, odnosno utjecaj društvenih institucija koje tu podjelu podržavaju i održavaju te utjecaj vladajuće ideologije. To je bitan moment u reprodukciji dominantnih oblika društvene svijesti, koji egzistiraju dok funkcionira i taj društveni sustav. Istraživanje vrijednosnih orijentacija temelji se na vrijednostima slobode (javnoga govora i udruživanja), jednakopravnosti (putem nezavisnoga sudstva), autonomije (pojedinačnih i grupnih agenata proizvodnje) te vlasništva nad sredstvima za proizvodnju (privatnog ili kolektivnog). Te su vrijednosti sučeljene kroz dva opća ideološka i vrijednosna sustava: liberalizam (označen kao sustav koji afirmira autonomiju i privatno-vlasničko poduzetništvo, jednakost i slobodu javnoga govora i političkog udruživanja) i etatizam (koji afirmira kolektivno vlasništvo posredovano državom, negativno vrednovanje individualne i grupne autonomije). Dobiveni rezultati pokazuju razlike među društvenim skupinama obuhvaćenim ispitivanjem. Pozitivan odnos prema etatizmu imaju sve društvene skupine čiji je rad pretežno manualan i rutinski (kvalificirani radnici, seljaci te jednim dijelom obrtnici). Ostale skupine (direktori, inteligencija, službenici) imaju blago negativan odnos prema etatizmu. Prema liberalizmu pozitivan odnos imaju nekvalificirani i polukvalificirani radnici, seljaci i obrtnici ga podjednako prihvaćaju i odbijaju, dok sve ostale društve-

ne grupe imaju negativan odnos prema njemu (najviše politički rukovodioci i direktori). Iskazan je pretežno negativan odnos prema privatnom vlasništvu, grupnoj autonomiji i slobodi klasne artikulacije te pozitivan odnos prema kolektivnom vlasništvu (posredovanom državom) i slobodi govora kao individualnom činu. Stupanj identifikacije seljaka, radnika i inteligencije sa sustavom osjetno je niži od stupnja identifikacije društvenih skupina koje su na višim položajima u društvenoj hijerarhiji.

Studija o dominantnim vrijednostima hrvatskog društva (Županov, 1993) razmatra vrijednosni sklop hrvatskog društva na tri razine: individualnoj, nacionalnoj i socijetalnoj. Na individualnoj razini dominantna je vrijednost utilitarizam (stjecanje materijalnih i drugih društvenih dobara, koristoljublje). Materijalno bogaćenje kao vrijednost postojalo je i u predtranzicijskom razdoblju, no zbog ideoloških razloga bilo je prigušivano. Tranzicijske promjene učinile su da bogaćenje postane legitimna i eksplicitna vrijednost, štoviše, društveno poželjna vrijednost. Neograničeno bogaćenje, kao glavna individualna vrijednost, toliko je snažno da ugrožava i modernu tržišnu ekonomiju i moral društva (Županov, 1995: 164).

Na nacionalnoj razini dominantna je vrijednost heroizam, junaštvo, žrtvovanje za domovinu. I ta vrijednost potječe iz predtranzicijskog razdoblja i dio je tradicionalnog vrijednosnog sklopa. U uvjetima mira ta je vrijednost latentna i iskazuje se kroz autoritarnost, no u kriznim uvjetima (rat) ona je eksplicitna. Posljednjih godina socijalističkoga sustava (zbog prilagodbe političke vlasti novom vremenu) autoritarnost je oslabjela, no dolaskom

novе političke vlasti, u uvjetima ratnih zbivanja, ponovno je izrazito ojačala. Budući da puritanska etika, marljivost i metodičan rad nisu dio naše tradicije, vrijednosti heroizma, žrtve i domoljublja ostaju i dalje osnovom motivacije i mobilizacije.

Na socijetalnoj razini postoje tri dominantne vrijednosti: solidarnost, autoritarnost i radikalni egalitarizam. Solidarnost kao grupna vrijednost (obično vezana uz obitelj, rodbinu, "zavičaj" kao lokalnu zajednicu) u uvjetima ratne ugroženosti u hrvatskom se društvu proširila na socijetalnu razinu. No upravo ta činjenica postavlja dilemu je li solidarnost prerasla iz grupne u općedruštvenu vrijednost ili je pak više mehaničkoga tipa (na osnovi zajedničkoga socijalnog identiteta) nego organskog (na osnovi osjećaja međuzavisnosti u okviru društvene podjele rada). Autoritarnost, čija su obilježja mentalni sklop podaništva, osobito prema patrijarhalnom autoritetu, svoje korijene također ima u tradicionalnom agrarnom društvu i u totalitarnim sustavima. Autoritarne vrijednosti imaju za posljedicu autoritarnu političku kulturu koja je podloga autoritarnosti političkoga sustava i njegovih institucija te glavna zapreka procesu demokratizacije. Egalitarizam⁶ se odnosi na proces društve-

⁶ Vrijednosti egalitarizma i dalje su snažno prisutne u čitavom nizu kolektivnih stavova koji se mogu nazvati egalitarnim sindromom (usp. Županov, 1977: 45-67). Njega karakteriziraju: a) perspektiva ograničenog dobra (raspodjela koja u uvjetima ograničenog dobra dodjeljuje svakome jednako bez obzira na individualni doprinos), b) redistributivna etika (pridavanje društveno većeg značenja trošenju, čak i iznad svojih mogućnosti, a ne stjecanju; državna redistribucija sredstava bez uvažavanja eko-

ne distribucije, i to društvenih položaja (jednakost šansi) i društvenih nagrada ("uravnilovka"). Taj drugi aspekt egalitarizma ima dva prepoznatljiva oblika: jedan na materijalnoj razini (teorija jednakosti u siromaštvu), a drugi na duhovnoj razini (intelektualna uravnilovka). Egalitarizam je snažan dio tradicionalnog naslijeđa karakterističan za ruralne agrarne zajednice u kojima je vladalo načelo egalitarne raspodjele. Na toj tradicijskoj osnovi izgradio se i socijalistički kolektivizam i učvrstio kao društveno-ekonomski sustav.

Postojanje egalitarizma kao socijalne vrijednosti u tranzicijskom razdoblju omogućio je politički i socio-ekonomski sustav s naglašenim utjecajem države (političke vlasti) i državne

nomsko-racionalnih kriterija), c) norma egalitarne raspodjele (donekle napuštena i javno neizražena, no u predtranzicijskom razdoblju vrlo snažna kolektivna težnja da se "maksimiraju" plaće danas se očituje u subjektivnom neprihvatanju visokih plaća koje se obično drže nepošteno stečenima, čak i kada to nije slučaj), d) antipoduzetnički stav i opsesija o privatniku (dva slična stava o poduzetništvu kao nepriličnom načinu ponašanja naslijeđeni iz zadržne tradicije, vrlo snažni u socijalizmu, danas latentni stavovi koji u privatnom poduzetništvu vide iskorištavanje, a uspješne poduzetnike nerijetko drže nepoštenima i kada to nije slučaj), e) intelektualna uravnilovka (nepoštivanje i nepriznavanje individualnih intelektualnih mogućnosti i znanja, danas jednako prisutna kao i u predtranzicijskom razdoblju s izrazito negativnim posljedicama za društveni razvoj) te f) antiprofesionalizam (negativan stav prema stručnom znanju i profesionalnim normama, struci pretpostavlja "zdravorazumsko" znanje i rasuđivanje, stručnim kriterijima ideološke i političke kriterije, bitno utječe na negativnu kadrovsku selekciju).

ekonomije (u procesu privatizacije), što je na određeni način označilo daljnju perzistenciju određenih elemenata socijalizma. Također, iznenadna bogatstva koja su ponikla u ratnoj konjunkturi, nasuprot ratnom stradanju i osiromašenju većine, diskreditirala su novi institucionalni sustav i pojačala neke kolektivne opsesije (neopravdano bogaćenje, socijalne razlike) (usp. Županov, 1995: 155). Naposljetku, teška socioekonomska situacija poslijeratnog hrvatskog društva te ukupno niske performanse tranzicijskih promjena uvjetovale su specifično sociopsihološko stanje koje izrazito pogoduje kontinuitetu egalitarnih normi. To je situacija apsolutne deprivacije koja je uzrokovana nestašicom osnovnih dobara, iz koje se pojedinac ne može izvući vlastitim naporom uzdajući se u mehanizme konkurencije (Županov, 1996: 431).

Uspoređujući dominantne vrijednosne orijentacije građana iz razdoblja kraja osamdesetih godina s razdobljem kraja devedesetih (Ilišin, 1998), može se utvrditi da je ograničenu modernizaciju iz socijalističkog razdoblja zamijenila još jedna polovična modernizacija. Naime rasprostranjenost tradicionalnih vrijednosnih orijentacija (patrijarhalizam, autoritarizam, etnocentrizam i etatizam-kolektivizam) nije doživjela bitne promjene u promatranom razdoblju, odnosno te promjene nisu bile onakve kakve su se mogle očekivati s obzirom na razmjere ukupnih društvenih promjena. Opadanje etatizma-kolektivizma kao orijentacije suprotne liberalizmu bilo je zamjetno već u drugoj polovici osamdesetih godina i nastavilo se u devedesetima. Liberalizam je u tom vremenu doživio velik uspon (povećanje od 25%), no u devedesetima je porast liberalističke orijentacije zaustav-

ljen usprkos uspostavi političkoga poretka koji se poziva na liberalna načela. Stupanj prihvaćenosti patrijarhalizma i etatizma (kolektivizma) nešto je oslabio (8,6%, odnosno 13,9%), ali oni su i dalje među stabilnim vrijednosnim orijentacijama. Istodobno se stupanj etnocentrizma povećao za 22,6%, što je razumljivo s obzirom na rat, politički potican nacionalizam i retradicionalizaciju. Međutim jaka etnocentristička orijentacija koja svoju recepciju nalazi upravo u elementima proširenoga patrijarhalizma i izraženog autoritarizma izrazito pogoduje nedemokratskim tendencijama.

2.2. Politički aspekt

Unutar političkog aspekta osnovna je polarizacijska os između desnih i lijevih političkih orijentacija, između kojih je smještena pozicija političkoga centra (vidi tablicu 1). Zbog važnosti političkih orijentacija i njihova bitna utjecaja na društvene procese, ta je klasična distinkcija proširena dodatnim dvjema dimenzijama pa će se politički aspekt razmotriti unutar: a) razlikovanja između lijevih i desnih političkih orijentacija, b) razlikovanja između orijentacija političkog radikalizma i političke umjerenosti i c) razlikovanja između autoritarnih i demokratskih političkih koncepata (vidi tablicu 2⁷).

Za analizu političkih vrijednosti, političkih stavova i političkih orijentacija određenog društva vrlo su važni politički izbori. Opredjeljenja biračkoga tijela zoran su pokazatelj dominant-

nih političkih orijentacija i vrijednosnih promjena u društvu. Identifikacija glasača s političkom strankom temelji se na dvjema osnovama: a) ideološkoj i b) interesnoj. Prva osnova identifikacije ukazuje na subjektivnost i afektivan pristup, dok druga podrazumijeva pragmatizam i racionalan pristup. Dominacija određene vrijednosne orijentacije (političkoga koncepta) utemeljene na jednoj od ove dvije osnove (relacije autoritarno-demokratsko, ideološko-ciljno-racionalno) ukazuje i na određeni tip političke kulture i vrijednosnoga sustava društva.

Biračko tijelo u hrvatskom društvu izrazito obilježava percepcija političkih stranaka na osnovi političko-vrijednosnih i ideoloških obrazaca, dok racionalno-interesno opredjeljenje gotovo potpuno izostaje. Mnoga istraživanja potvrđuju ideološki predznak identifikacije s političkim strankama, a ne socijalno-interesni.⁸ Podaci pokazuju da se političke stranke među građanima profiliraju znatno više na osnovi odnosa vlast-opozicija nego na osnovi njihova političkoga programa. Tako je od programa i političke (samo)deklariranosti političkih stranaka znatno važnije njihovo stvarno političko značenje.

Nezadovoljstvo građana socioekonomskim i političkim prilikama nije imalo značajniji utjecaj na njihova politička opredjeljenja i političko ponašanje. Drugim riječima, izborne preferencije građana i političko ponašanje nisu bili primarno uvjetovani socioekonomskim uvjetima i političkom praksom vlasti koliko političkom i so-

⁷ Tablica je napravljena kombinacijom elemenata iz tri dijagrama Hansa Eysencka vezanih uz organizaciju društvenih stavova i prilagođenih potrebama ovog razmatranja (usp. Eysenck, 1999: 111).

⁸ Usp. Milas, Rimac, 1994; Šiber, 1994; Bulat, Štrelov, 1995a; Bulat, Štrelov, 1995b; Šiber, 1997; Šiber, 1998; Zakošek, 1998; Ilišin, 1998; Rimac, 1998; Karajić, 2000.

Tablica 2. Relativne pozicije glavnih političkih skupina u odnosu na osnovne društvene stavove i političke orijentacije

ciokulturnom polarizacijom. To dodatno potvrđuje izostanak racionalno-interesne utemeljenosti izbornih preferencija i dominaciju političkih i ideološki utemeljenih stavova kao motiva i orijentacija u političkim izborima.

Socioekonomska i socijalno-politička ukorijenjenost političkih stranaka u socijalnoj strukturi nije razvijena pa je zbog toga i socijalno-interesna identifikacija s političkim strankama slaba. Osnovni je razlog tome nepostojanje tradicije političkoga pluralizma koja bi tijekom dužeg razdoblja interesno povezala određene socijalne slojeve i skupine uz odgovarajuće političke opcije. Nepovezanost egzistencijalnih interesa sa stranačkim programima ukazuje na općenito nizak stupanj interesne strukturiranosti političkoga prostora hrvatskog društva.

Istraživanja izbornoga ponašanja biračkoga tijela na parlamentarnim izborima 1992. godine (Bulat, Štrelov, 1995a; Bulat, Štrelov, 1995b) indikativne su analize koje ukazuju na specifičnu povezanost određene socijalne strukture s odgovarajućim političkim orijentacijama. Ispitivanjem povezano-

sti sociodemografskih obilježja, sociopsihološkoga profila i interesnih preferencija kao varijabli koje determiniraju izbor političkih opcija izlučili su se odgovarajući tipovi birača koji podržavaju točno određene političke opcije. Usprkos prisutnosti nekih drugačijih političkih opcija (regionalizam), analiza u osnovi ukazuje na bipolarnu političku podjelu. Ona se iskazuje kroz dva dominantna politička koncepta. Prvi, jasno profiliran, jest konzervativno-nacionalni koncept koji nose stranke HDZ i HSP. Gledano sa sociodemografskog aspekta, uočljivo je da niži društveni status i ruralna provenijencija u znatnoj mjeri određuju glasanje za te stranke, gdje za prvu glasuju stariji, a za drugu pretežno mlađi glasači (češće muškarci nego žene). Sociopsihološki aspekt ukazuje na znatno viši stupanj autoritarnosti i nacionalne isključivosti u odnosu na glasače drugih stranaka. Gledano s aspekta interesnih i vrijednosnih preferencija, te stranke imaju podršku glasača kojima je stupanj pristajanja uz tradicionalne vrijednosti znatno veći nego kod pobornika drugih stranaka. Istodobno ti

glasači pridaju i znatno manju važnost modernim vrijednostima. Taj tip političke orijentacije ukorijenjen je u tradicionalnim vrijednostima, poglavito u nacionalizmu kao temeljnoj političkoj vrijednosti, te istodobno afirmira autoritet vlasti tipa "čvrste ruke" kao jamca stabilnosti. Drugi politički koncept, nešto nejasnije profiliran od prethodnoga, obilježavaju pretežno glasači stranaka ljevice i HSLS-a. Glasači tih stranaka većinom su svojih opredjeljenja usmjereni oprečno od prethodnih glasača. Riječ je o urbanom, srednjem i višem sloju, s manjim stupnjem društvenih predrasuda i u znatnoj mjeri okrenutih prema modernim (HSLS) i postmaterijalističkim vrijednostima (stranke ljevice i regionalne stranke).

Istraživanje sociostrukturnih i političko-ideoloških obilježja hrvatskoga političkoga prostora na temelju četiriju međusobno relativno nezavisnih komponenti (odnos prema lijevim, desnim, regionalnim strankama te strankama centra) pokazalo je iznimnu važnost stupnja obrazovanosti ispitanika (Milas, Rimac, 1994). Naime strukturiranost političkoga prostora kako ga iskazuju ispitanici višeg obrazovnoga stupnja relativno je jednostavna. Stavovi su iskazani u dvije relativno samostalne skupine jasnih stavova o strankama desne političke orijentacije, odnosno o strankama političkoga centra. Iako su iskazani sasvim jasni stavovi i o strankama lijeve političke orijentacije, određeni izuzetak čini znatan stupanj preklapanja s regionalnim strankama pri političkom pozicioniranju tih stranaka. To znači da kod segmenta visokoobrazovanih ispitanika oni koji simpatiziraju političku ljevicu istodobno podržavaju i regionalizam, kao i obrnuto. Kod druge kategorije, tj. niže obrazova-

nih ispitanika percepcija strukture političkoga prostora izrazito je konfuzna. Naime kod većeg broja ispitanika uočena su višestruka preklapanja različitih temeljnih političkih odrednica gotovo do granice nesuvislosti. To pokazuje da je percepcija političkoga prostora te kategorije ispitanika vrlo slabo diferencirana te da oni nisu u stanju razlikovati političke stranke prema njihovim programskim i ideološkim atributima, nego svoju percepciju grade nesustavno i na osnovi površnih, marginalnih i subjektivnih kriterija. Istraživanje je pokazalo da se stavovi oblikuju na temelju usvojenih uvjerenja i ideoloških preferencija koje određene stranke zastupaju. Značajne razlike u percepciji političkoga prostora između kategorija visokoobrazovanih i niže obrazovanih pokazale su da prva kategorija ispitanika svoje stavove prema političkim strankama temelji na različitim i znatno složenijim kriterijima od ispitanika iz druge kategorije. Nepoznavanje značenja temeljnih političkih odrednica i nemogućnost prepoznavanja ideoloških obilježja stranaka kod ispitanika iz kategorije niže obrazovanih ukazuje na nejasnu sliku hrvatske političke scene.

Prema rezultatima ankete lista Globus, nakon akcija Bljesak i Oluja znatno se povećao politički rejting HDZ-a, a opao rejting liberala i drugih stranaka. Analiza rezultata ankete (Županov, 1995) međutim pokazuje da nije riječ o radikalnim promjenama političkih stavova i orijentacija biračkoga tijela, nego prije o promjenama izazvanim situacijom u političkoj konjunkturi. Rezultati upućuju na nekoliko zaključaka. Nacionalni (državni) interesi ipak nisu progutali partikularne interese u hrvatskom društvu, a socioekonomski problemi i dalje zauzimaju istaknuto mje-

sto među prioritetima hrvatskih građana, s tendencijom da postanu najvažniji (što se u kasnijim godinama i obistinilo). Moralne implikacije socijalnog raslojavanja sve su prisutnije na javnoj političkoj sceni usprkos proklamacijama političke vlasti, a biračko tijelo više nije spremno nekritički prihvatiti sve što je ponuđeno pod okriljem nacionalnog i državnog. Većina ustrajava na načelima višestranačke demokracije i nije voljna prihvatiti populistički jednopartizam. Većina ipak prihvaća modernu koncepciju hrvatske političke zajednice usprkos usporenoj recepciji europskih vrijednosti i standarda. Autor zaključuje da iako se politički stavovi nalaze na pola puta između tradicionalizma i modernizma, šanse za razvoj hrvatske demokracije na crti višestranačja ipak nisu loše, sudeći po iskazanim stavovima i orijentacijama birača u trenutku anketiranja.

Studija o modelu hrvatskoga političkoga prostora u odnosu na tri tipa strukturnog rascjepa (teritorijalno-kulturni, ideološko-kulturni i socioekonomski) kao osnove polarizacije i različitih političkih opredjeljenja (Zakošek, 1998: 11-49) iznosi niz relevantnih rezultata vezanih za političke vrijednosti i orijentacije. Između ostaloga studija potvrđuje da teritorijalno-kulturni i ideološko-kulturni rascjepi na oprečan način strukturiraju hrvatsko biračko tijelo. Ono je podijeljeno na dvije osnovne skupine: prvu, koju obilježava opcija nacionalnoga "centra", izrazit nacionalizam te pristajanje uz tradicionalne i religijske vrijednosti i drugu, koju obilježava opcija nacionalne "periferije", sekularizam, nacionalna i politička tolerancija i modernizam. U prvu skupinu svrstavaju se birači HDZ-a i HSP-a, a u drugu birači HSLS-a i

SDP-a. Birači HSS-a različito se postavljaju u odnosu na te dvije skupine, ovisno o pojedinim pitanjima. Gledajući u cjelini, prilično je uočljiv izostanak političkog opredjeljenja na osnovi socioekonomskih odrednica. Političke preferencije i stranačka opredjeljenja ne zasnivaju se na interesnoj osnovi jer se ekonomski i socijalni interesi ne povezuju sa stranačkim djelovanjem. To ukazuje na snažan i trajan ideološki utjecaj na oblikovanje političkih vrijednosti i političkih preferencija te na nizak stupanj diversifikacije hrvatskoga političkoga prostora.

Rezultati istraživanja etničkog rascjepa i socijalne distance u hrvatskom poratnom društvu (Šiber, 1998: 51-94) jednoznačno su potvrdili da je rat izazvao promjene u stavovima građana prema manjinskim etničkim skupinama. Opći negativan stav nije zabilježen samo u odnosu prema srpskoj manjini, nego i prema svim ostalim etničkim manjinama. U odnosu na slična ispitivanja iz predratnih razdoblja (gdje je postotak ispitanika s isključivim stavovima prema drugima relativno malen, oko 15%) rezultati ukazuju na postojanje znatne većine ispitanika čiji stavovi prema drugima nisu jednoznačno formirani (zabilježeno je oko 20% ispitanika koji su i u ratnim uvjetima ostali otvoreni prema svima). Riječ je o dijelu populacije koja svoje stavove mijenja ovisno o promjenama socijalnih uvjeta, o tzv. "tihoj većini" bez jasnih i osviještenih političkih stavova, dugoročnih interesa i ciljeva te jasnih vrijednosti. Ta velika skupina svoja politička i društvena opredjeljenja oblikuje na osnovi trenutnih osjećaja, zbog čega je podložna manipulacijama. Treba razlikovati političku socijalnu distancu (odbojnost prema drugima kao rezultat ukupnih

političkih opredjeljenja) i kulturnu distancu (iskazana kao odbojnost prema drugima na osnovi tradicionalnih etničkih predrasuda i stereotipa). Izmijenjeni socijalni uvjeti (rat i međunarodni sukob) utjecali su na otpor prema nekim oblicima zajedničkog života s pripadnicima manjinskih skupina (posebno sa srpskom manjinom), ali nisu značajnije utjecali na opće vrijednosno usmjerenje prema nacionalnome.

Istraživanje strukturiranosti ideoloških opredjeljenja građana (Rimac, 1998) također je pokazalo nejasnoću i nezrele stavove pri određivanju sadržaja političkih odrednica lijevo i desno te distinkcije među njima. Naime poimanje političkih odrednica lijevo i desno ne temelji se na jasnom razumijevanju socioekonomskog značenja političkih opcija (na odnosu prema ekonomskoj preraspodjeli društvenoga proizvoda, kao što je to u razvijenim demokracijama), nego na ideološkim kriterijima. To je vidljivo i kod stranačkih opredjeljenja koja se ne zasnivaju ciljno-racionalno, nego prema deklarativnoj svrstanosti pojedinih stranaka u odgovarajuću političku opciju. Sve to ukazuje na nerazvijenu i simplificiranu strukturiranost političkih stavova (pretežno tradicionalnog vrijednosnoga kompleksa) te na nisku razinu političke informiranosti.

Vrlo snažan utjecaj na političke orijentacije ima i "politička biografija obitelji" (Šiber, 1997). Naime pripadnost članova obitelji jednoj od sukobljenih strana u Drugom svjetskom ratu u znatnoj mjeri i danas, više od pola stoljeća kasnije, utječe na političku orijentaciju pojedinca. Pojedinci s obiteljskim naslijeđem NDH u većoj su mjeri pristae desnih političkih orijentacija i stranaka te tradicionalnih vrijednosti. Oni s na-

slijeđem NOB-a u većoj su mjeri pristalice lijevih političkih orijentacija i stranaka te liberalnih vrijednosti. Istraživanje je pokazalo da 50% ispitanika ima jednoznačnu i jasnu "obiteljsku političku biografiju" te da među njima ima podjednako pripadnika i jedne i druge strane. Taj rascjep ima i regionalno obilježje jer je u različitim dijelovima Hrvatske evidentna različita zastupljenost pripadnika pojedinih sukobljenih strana ovisno o povijesnim i ratnim zbivanjima u konkretnim regijama. Uloga političke biografije i religioznost pojedinca pokazuju se kao izrazito relevantni za razumijevanje političkog opredjeljenja.

Prema pokazateljima izborne participacije građana, hrvatsko društvo spada među društva u kojima politika zauzima vrlo važno mjesto. Osamdeset posto jako i osrednje zainteresiranih ukazuje na izrazitu zainteresiranost za izbore, bliskost nekoj političkoj stranci izražava 50% građana, 14% učlanjeno je u neku stranku, učestalost razgovora o politici vrlo je velika, a po manifestiranoj političkoj polarizaciji hrvatsko društvo spada u sam vrh u odnosu na europska društva. Iako je od prvih višestranačkih izbora apstinencija s vremenom rasla, važnost politike nije značajnije opala. Znakovito je da, usprkos uobičajenim trendovima u europskim društvima, u hrvatskom društvu više apstiniraju građani u urbanim i stranački nehomogenim sredinama, dakle oni birači koji su najvjerojatnije glasači opozicijskih stranaka (usp. Ilišin, 1998: 40).

Istraživanje strukture hrvatskoga političkoga prostora (Karajić, 2000) razlikuje tri zasebne političke orijentacije: političku ljevicu, politički centar i političku desnicu. Rezultati pokazuju da

je pripadnost pojedinom stranačkom usmjerenju temelj razlikovanja pri stvaranju stavova o osnovnim političkim pitanjima (demokracija, politička participacija, povjerenje u institucije), ekonomskim pitanjima (odnos prema državnim i regulativnim mehanizmima, privatizaciji i osobinama hrvatskih poduzetnika) te kulturnim pitanjima (vrijednosti, ekološko ponašanje). Rezultati pokazuju da je većini ispitanika zajedničko iskazivanje podrške demokraciji, iskazivanje političke nemoći, povjerenje u državotvorne institucije i nepovjerenje u medije. U ostalim pitanjima razlike su evidentne, i to na način da su se prema bliskosti stavova grupirale skupina politički lijevih i skupina političkoga centra naspram skupini politički desnih. Nesumnjivo je da u osnovi takve polarizacije stoji sukob na relaciji vlast-oporba, znatno više nego stupanj ideološke i političko-stranačke podudarnosti između tih dviju političkih skupina. Razlika u iskazivanju stavova prema navedenim pitanjima očekivana je. Tako, u pravilu, ispitanici iz skupine političke desnice iskazuju visok stupanj podrške modelu i performansama političkoga sustava i političke vlasti, manje su kritični prema procesu privatizacije, skloniji su državnom paternalizmu nego tržišnoj regulaciji, imaju manje razumijevanja za vrijednosti individualne autonomije i građanskog društva. Ispitanici iz skupina političke ljevice i centra iskazuju razmjerno suprotne stavove o svim pitanjima. Jedina su iznimka ispitanici iz političkoga centra koji se u pitanjima tradicije (vjera, nacija) približavaju stavovima političke desnice. U pitanju ekološkoga ponašanja (gdje je općenito iskazana pasivnost) nisu uočene razlike između te tri skupine.

2.3. Sociokulturni aspekt

Vrijednosna distinkcija unutar toga aspekta još primjerenije iskazuje vrijednosnu strukturu i polarizaciju tradicionalno-moderno od one iskazane u prvom aspektu. Osim toga vrijednosni obrazac postmaterijalizma novim vrijednosnim određenjima redefinira i klasične političke i ideološke obrasce (polarizacija lijevo-desno). Polove unutar sociokulturnog aspekta čine materijalisti i postmaterijalisti, dok su između njih mješoviti (vidi tablicu 1).

Promjene društva od tradicionalnoga k modernome obilježava prioritet ekonomskog rasta i društvene stabilnosti na društvenoj razini te materijalizam (stjecanje, bogatstvo, potrošnja) na osobnoj razini. Proces industrijalizacije, urbanizacije, tehnokratska organizacija i radikalna sekularizacija industrijskog društva te usmjerenost prema budućnosti razaraju temelje tradicionalnog društva, njegovu statičnost i okrenutost prema prošlosti. Proces društvene modernizacije utječe na rastakanje kolektivnih identiteta i tradicionalnih vrijednosnih obrazaca. Individualizacija vrijednosnih orijentacija dio je procesa modernizacije. Proces individualizacije odnosi se na porast autonomije pojedinaca u razvoju njihovih vrijednosti i normi koje pokazuju jak otklon od tradicionalnih i institucionalnih sustava vrijednosti (Labus, 2000: 169).

Promjene društva od modernog k postmodernom obilježava transformacija klasičnih političkih i državnih institucija na društvenoj razini (proširenje političke i građanske participacije, jačanje socijalnih funkcija države) te kvaliteta života kao prioritet na osobnoj razini (samoaktualizacija, indivi-

dualizam). Dok je prva vrsta promjena znatno više uvjetovana promjenama u socioekonomskoj strukturi društva, druga je vrsta prije svega sociokulturne prirode. Riječ je o promjenama unutar sustava društvenih vrijednosti koje snažno utječu na dinamiku i sadržaj društvenih i političkih procesa. Materijalizam kao dominantnu vrijednosnu orijentaciju potiskuje postmaterijalizam kao vrijednosna orijentacija okrenuta individualnoj slobodi, zadovoljenju i poticanju međuljudskih potreba, proširenju prava u odlučivanju i humanijem društvu (usp. Inglehart, 1977: 3-18, 42, 69-71).

Razlozi dominacije sociokulturnog utjecaja na društvene promjene koje moderna društva transformiraju u postmoderna nalaze se u ekonomskom blagostanju određenog društva u vrijeme odrastanja današnjih građana. Opredjeljenja za postmaterijalističke vrijednosti proistječu iz socijalizacije u uvjetima ekonomskog blagostanja i sigurnosti (Inglehart, 1977; Inglehart, Abramson, 1994: 336, 351). Istodobno, neprihvatanje postmaterijalističkih vrijednosti, odnosno trajno ili privremeno pristajanje uz materijalističke vrijednosti mogu se objasniti razlozima da su građani u nekom razdoblju svog života oskudijevali materijalno ili u pogledu sigurnosti ("scarcity" hipoteza, usp. Inglehart, 1990: 56). To je posebno izraženo u uvjetima rata ili gospodarskih kriza te visoke nezaposlenosti (Inglehart, Abramson, 1994: 350), kada je sklonost prema materijalističkim vrijednostima izraženija. S obzirom na tu distinkciju i različiti utjecaj društvene (ne)stabilnosti i ekonomske (ne)sigurnosti na oblikovanje društvenih vrijednosti, treba razmotriti kakav je njihov utjecaj u hrvatskom

društvu (vidi tablicu 3). Istraživanja provedena u Hrvatskoj na temelju tih postavki malobrojna su, ali potvrđuju te hipoteze.

Analiza važnosti različitih životnih uloga i vrijednosti rada u istraživanju provedenom u Hrvatskoj, koja je dio komparativne međunarodne studije više različitih društava (Šverko, Jerneić, Kulenović, Vizek-Vidović, 1995), ukazuje na znakovite razlike u prioritetima koje prema vrijednostima (rad, dom i obitelj, slobodno vrijeme, studiranje, društvena zajednica) iskazuju različite promatrane skupine. Tako srednjoškolski najveću važnost pridaju slobodnom vremenu, potom studiranju, domu i obitelji te naposljetku radu. Jednak je obrazac prisutan i kod studenata, no nešto jačim naglaskom na studiranje.⁹ Odrasli međutim iskazuju potpuno drugačije prioritete pa je rad na prvom mjestu, slijede dom i obitelj te slobodno vrijeme i studiranje. Vrijednostima društvene zajednice sve skupine pridaju vrlo malu važnost, što ukazuje na nizak stupanj interesa za društveni i građanski angažman.

Postmaterijalističke vrijednosti u hrvatskom društvu istraživane su na primjeru odnosa birača prema pitanjima zaštite okoliša i održivog razvoja (Perko-Šeparović, 1992). Rezultati tog istraživanja zabilježili su prisutnost postmaterijalističkih vrijednosnih ori-

⁹ Budući da je to istraživanje provedeno u razdoblju osamdesetih godina, dakle u uvjetima relativne ekonomske i socijalne stabilnosti, rezultati konzekventno iskazuju određene postmaterijalističke tendencije (usprkos izostanku individualizma i prisutnosti materijalističkih vrijednosti) i mogli bi se razumjeti u kontekstu Inglehartove socijalizacijske teze.

Tablica 3. Utjecaj ekonomske (ne)sigurnosti na oblikovanje vrijednosti i vrijednosnih orijentacija

	EKONOMSKA SIGURNOST	EKONOMSKA NESIGURNOST
SOCIOEKONOMSKI ASPEKT	Na društvenoj razini: stavljanje ekonomskih i socijalnih performansi države u službu društva; Na osobnoj razini: maksimiranje kvalitete života, izražena potreba za samoaktualizacijom, solidarnost i humanizam	Na društvenoj razini: maksimiranje društvenog rasta, materijalno bogatstvo kao najveća vrijednost; Na osobnoj razini: materijalna postignuća kao glavni osobni cilj, izvor sigurnosti i mjera društvenog uspjeha, egoizam
SOCIOKULTURNI ASPEKT	Okrenutost prema promjenama, potreba za modernizacijom, usvajanje novog, otvorenost prema vanjskim utjecajima, relativnost društvenih normi, individualizam, postmaterijalizam	Jačanje tradicionalnih vrijednosti kao sociopsihološkog utočišta, oživljavanje tradicionalnih društvenih obrazaca i običaja, jačanje kolektivnih identiteta (vjera, nacija), autarkija, ksenofobija, materijalizam
POLITIČKI ASPEKT	Razvoj demokratskih tendencija, zahtjev za većom političkom i građanskom participacijom, kritičnost i otvorenost kao vrline, naglasak na moralnim vrijednostima, političkim funkcijama, a ne na osobama, tolerancija, pluralizam, prava pojedinca	Razvoj autoritarnih tendencija, podaništvo i odanost kao vrline, težnja za političkim vođom, društvenim redom ("čvrstom rukom"), politička ideologija, političko (nacionalno) jedinstvo, davanje prednosti sposobnosti i utjecaju, ali ne i moralnim vrijednostima

jentacija među malobrojnima biračima mlađe dobi i iznadprosječno ciljno-racionalno orijentiranima, zbog čega je njima teže manipulirati putem simbola i načelnih političkih stavova. Kasnije istraživanje u vezi s pitanjima održivog razvoja i energetske politike (Perko-Šeparović, 1993) potvrđuje mlađe birače (na školovanju i stručnjake) kao postmaterijalistički orijentirane građane. Istodobno su, zbog ratnih uvjeta, cilj-

no-racionalne orijentacije zabilježile drastičan pad (sa 60% na 6,8%). Budući da postmaterijalističke orijentacije imaju vrlo snažan utjecaj u određenju suvremenih razvojnih politika u Europi, to je hrvatsko društvo znatno udaljilo od odgovarajućih smjerova društvenog razvoja i mogućnosti uključivanja u europske integracije. Politički poticani procesi retradicionalizacije samo su pridonijeli tim trendovima.

U okviru projekta *World Values Survey*¹⁰ u Hrvatskoj je provedeno istraživanje o povezanosti postmaterijalizma i ekološke osjetljivosti građana (Štulhofer, Kufrin, 1996). Ono ukazuje na relativno nisku responzivnost građana prema toj problematici. Podrška je izražena, ali tek načelno i bez spremnosti za konkretan proekološki angažman koji bi ukazivao na postmaterijalističko opredjeljenje *par excellence*, što je u izravnoj vezi s niskim životnim standardom većine građana. Ispitivanje pristajanja ispitanika uz materijalističke, odnosno postmaterijalističke vrijednosti¹¹ pokazalo je sljedeći rezultat: 38,2% materijalista, 10,8% postmaterijalista i 51% mješovitih, čime se hrvatsko društvo pozicionira među slična društva u zemljama u razvoju.

Uvjetovanost socijalizacijskog (formativnog) razdoblja pojedinca i usvajanja postmaterijalističkih vrijednosti, odnosno autonomnost tih vrijednosti u odnosu na aktualne društvene uvjete u kojima se pojedinac nalazi, potvrdilo je još jedno istraživanje (Rimac, 1997: 691). Tako je stupanj prihvaćanja postmaterijalističkih vrijednosti u izravnoj korelaciji sa stupnjem obrazovanosti roditelja (što je stupanj obrazovanosti viši, to je viši i stupanj usvojenosti postmaterijalističkih vrijednosti). Ako su postmaterijalističke vrijednosti usvojene u kasnijoj životnoj dobi (najprije kao posljedica obrazovanosti pojedinca), one su u većoj mjeri podložne promjenama, i to više što je stupanj obrazovanosti manji.

¹⁰ "Hrvatska 95." kao dio *World Values Survey*, Institute of Social Research, University of Michigan, Ann Arbor.

¹¹ Kao mjerni instrument upotrijebljena je skraćena Inglehartova skala.

Ispitivanje poželjnosti određenih društvenih ciljeva u Hrvatskoj (Karajić, 1999: 13) unutar tri ista vrijednosna segmenta pokazalo je ove rezultate: 17% ispitanika okupljenih oko segmenta materijalista, 19% naklonjenih postmaterijalističkoj orijentaciji te 64% mješovitih koji su se u različitom omjeru opredijelili za društvene ciljeve koji pripadaju objema vrijednosnim orijentacijama.

Analiza strukture vrijednosnoga prostora hrvatskog društva (Karajić, 2000) na osnovi Inglehartova modela (kroz tri vrijednosna tipa: materijalisti, mješovit tip i postmaterijalisti) ukazala je na razlike u iskazivanju stavova o određenim političkim, gospodarskim i kulturnim pitanjima na temelju pripadnosti određenom vrijednosnom tipu. Ipak, posve jednoznačna polarizacija nije evidentirana. S obzirom na sve bitne dimenzije materijalisti se smještaju suprotno od postmaterijalista, dok se ispitanici iz skupine mješovitog vrijednosnoga tipa češće grupiraju uz materijaliste, a rjeđe uz postmaterijaliste. Tako se sučeljenost izražava između materijalista i mješovitoga tipa na jednoj strani i postmaterijalista na drugoj. Ispitanike postmaterijalističkog vrijednosnoga tipa obilježava veća demokracičnost, manja politička apatija, manje povjerenje u državotvorne i demokratske institucije, nesklonost državnom i političkom paternalizmu, pretežno negativna ocjena procesa privatizacije i hrvatskih poduzetnika (koristoljublje, politički protektorat), veći interes za vrijednosti individualne autonomije, izrazitije proekološko ponašanje. Što su ispitanici bliže materijalističkim vrijednostima, razmjerno je veći stupanj pristajanja uz suprotne vrijednosne stavove i orijentacije.

Može se utvrditi da su društveni uvjeti (osobito socioekonomski) tranzicijskog razdoblja u hrvatskom društvu pogodovali razvoju materijalističkih vrijednosti. Štoviše, naslijeđe tradicije i politički poticani procesi retradicionalizacije pogodovali su oživljavanju predmodernih vrijednosti. Postmaterijalističke vrijednosti u hrvatskom društvu razvijaju se manje autohtono, a znatno više pod utjecajem razvijenih zapadnih demokratskih društava na osnovama kulturne pripadnosti istom civilizacijskom i kulturnom krugu te uključenosti (iako ograničene) u društvene tokove zapadnog razvijenoga svijeta (komunikacijska i informacijska povezanost, kulturna razmjena, utjecaj globalizacijskih procesa). Značajan postotak ispitanika koji su određeni kao mješoviti (prisutan u većini istraživanja) ukazuje na proces vrijednosnih promjena koji nije jednodimenzionalan ni jednosmjernan. To može značiti da se u sjeni glasne i nametljive retradicionalizacije u hrvatskom društvu ipak oblikuje vrijednosni pluralizam sličan onima u zapadnim društvima (usp. Cifrić, 1996: 146-147). Vrlo je značajno to što u razdoblju autoritarnoga političkog okruženja prvoga postsocijalističkog desetljeća postmaterijalističke vrijednosti nisu odbačene kao nepoželjne. Iako je pristajanje uz njih kod većine ispitanika više deklarativne prirode nego što one imaju stvarnu snagu i društveno značenje, u aktualnim hrvatskim prilikama te su vrijednosne promjene vrlo važne, prije svega za izgradnju građanske političke kulture.

3. Neki sociopsihološki aspekti formiranja vrijednosnih orijentacija

Raspad bivšega političkoga sustava označio je i raspad nekadašnje državne

zajednice. Taj sustav u sebi nije imao ugrađene trajne mehanizme integracije, nego se održavao vrijednosno-ideologijskom manipulacijom i uglavnom prikriivenom represijom (Šiber, 1992: 96). Građansko društvo kao razdoblje povijesnog razvoja preskočeno je pa je nakon raspada socijalizma hrvatsko društvo, kao i ostala postsocijalistička društva, u mnogočemu vraćeno na predsocijalistička polazišta. Nestanak starog ideologijskoga sustava na kojemu su se zasnivali identitet, lojalnost i društvena hijerarhija uvjetovao je snažnu potrebu za novom identifikacijom. Međutim oblikovanje novog identiteta odvijalo se u uvjetima nepostojanja socijalne osnovice političkoga pluralizma, vrijednosne anomalije uzrokovane propašću jednoga i neizgrađenošću novoga vrijednosnoga sustava, izražene autoritarnosti (iskazane prije svega kroz potrebu za pripadanjem i autoritetom), etnocentrizma (snažno pojačanog ratnom ugroženošću), netolerancije, obnove tradicionalnih vrijednosnih obrazaca (retradicionalizacija, porast religioznosti) te autoritarnih aberacija političke vlasti.

Kako propast bivšeg autoritarnoga sustava nije praćena i nestankom autoritarne svijesti, ona je ostala limitirajući činitelj uspostave demokratskoga poretka, odnosno zahvalna podloga novim oblicima totalitarizma, prije svega onima koji se zasnivaju na homogenizaciji vlastite nacije u suprotstavljanju drugima. Autoritarnost je bila sociopsihološka osnova državnoga socijalizma i egalitarnoga sindroma. U tranzicijskom razdoblju nastavila je djelovati kao osnova etnocentrizma, ideološke i političke netolerancije te nekritičnosti prema pojedinim idejnim orijentacijama (nekritičko prihvaćanje svakoga

sadržaja ako on dolazi iz izvora koji se drže legitimnima i pouzdanima). Izraženost autoritarnosti u psihološkoj strukturi naše populacije realna je pretpostavka za nametanje različitih utjecaja, osobito u situacijama društvenih previranja, nesigurnosti i konflikata (Šiber, 2000: 104-105).

Razgradnjom klasno-kolektivističke kulturne paradigme tranzicijski kulturni identitet traži se u onome što je u vrijeme socijalističkog diktata bilo potisnuto kao konzervativno, zaostalo ili čak zabranjeno kao tadašnjim društvenim odnosima neprimjereno ili neprijateljsko. Traganje za novim kulturnim identitetom odvija se kroz rehabilitaciju nekada postojećeg ili autoritarno osujećenog identiteta (politički osujećenih vrijednosti i sociokulturnih elemenata osobne i kolektivne identifikacije). To je bit procesa retraditionalizacije koji je u manjoj ili većoj mjeri prisutan u svim tranzicijskim društvima. On se odvija kao revizija dosad vladajuće interpretacije kulturne povijesti. Dok se s jedne strane afirmiraju vrijednosti demokracije (sloboda, individualizam, autonomnost), s druge se strane kroz proces retraditionalizacije istodobno afirmiraju sasvim suprotne vrijednosti nadindividualnih entiteta (nacija, religija, tradicionalni obrasci) (usp. Kalanj, 1995: 232-233).

Nacionalni je identitet u početnoj fazi reintegracije hrvatskog društva odigrao svoju ulogu, ali je njegovo daljnje djelovanje na liniji "etniciteta" postalo disfunkcionalno za demokraciju. U uvjetima nerazvijene tradicije liberalnoga političkog mišljenja i nerazvijene demokratske političke kulture autoritarna i paternalistička država uspješno je poticala zatumljivanje različitosti, individualnosti, tiraniju većine i neto-

leranciju. Državni paternalizam koji proizlazi iz postojeće autoritarne svijesti i podaničke političke kulture dodatno je bio pojačavan isticanjem kulta ličnosti (predsjednik preuzima ulogu "oca domovine"). Vraćanje čitavog niza predmodernih vrijednosti (povijesni mitovi, religijske i ruralne vrijednosti, "stališi" kao društveni slojevi predkapitalističke stratifikacije, diskriminacija različitosti i individualnih preferencija životnoga stila, omalovažavanje rada žena, njegovanje tradicionalnih običaja i načina života, glorificiranje etničkoga kao najviše vrijednosti) imalo je zadatak njegovanja podaničkih i parohijalnih obilježja nacije (Galić, 2000: 207).

Projekcije života drugih sredina (prije svega razvijenog Zapada) brzo su i lako ušle u svijest građana tranzicijskih društava, pa tako i hrvatskoga. Vrijednosti, ambicije i aspiracije zapadnog načina života našle su svoje mjesto i u životima pojedinaca. Štoviše, ta promjena i to prihvaćanje shvaćeni su kao povratak u okrilje zapadne civilizacije. Društvene promjene koje su rezultirale državnom i nacionalnom samostalnošću te političkim pluralizmom često se uspoređuju sa snom (san o slobodi, o nezavisnosti, političkim slobodama i sl.). Metafora sna ne vrijedi samo za tradiciju kolektivnoga pamćenja naroda, nego i za osobne aspiracije. Međutim slika demokracije za prosječnoga građanina nije slika predanog i mukotrpnog rada, nego odraz "američkog načina života", nije slika zajamčenih sloboda i otvorenosti, nego društva bogatstva, potrošnje i sigurnosti (Kregar, 1999: 97, 104). Izostanak nekih ključnih sociokulturnih i sociopsiholoških elemenata (svijest o građanskim pravima, individualna odgovornost, politička tolerancija, kultura rada) na specifičan

način deformira shvaćanje izvornih vrijednosti razvijenih demokratskih društava i pridonosi produbljenju vrijednosne anomalije.

Tako društvo obilježava izostanak čvrstih društvenih normi, vrijednosni relativizam te osjećaj neizvjesnosti i nesigurnosti uslijed nemoći društvenih institucija da reguliraju socijalno polje u skladu s proklamiranim društvenim ciljevima. Snažne ekonomske i političke aspiracije pojedinaca i skupina u takvim uvjetima nužno proizvode brojne ekonomske i političke aberacije potpuno suprotne ciljevima tranzicijske preobrazbe i vrijednostima demokracije. Društvena nesigurnost (uvjetovana političkom netolerancijom i pravnom nejednakošću) i egzistencijalna nesigurnost (uvjetovana materijalnom oskudicom i ekonomskom zavisnošću) usmjeravaju pojedinca ka zadovoljavanju svojih potreba u zajednici, a time i prihvaćanju podčinjavanja autoritetu i kolektivnim vrijednostima zajednice. Osjećaji nesigurnosti, besperspektivnosti i apatičnost prisutni su kod znatnog dijela populacije i čine karakteristično sociopsihološko okruženje koje bitno utječe na vrijednosne promjene i percepciju društvene zbilje.

Usprkos općem opredjeljenju za tržišno gospodarstvo većina populacije osjeća nostalgiju za socijalnom skrbi nekadašnje socijalističke države. Ta je nostalgija bivala to veća što su kaotične ratne i poslijeratne prilike više omogućavale brojne zloupotrebe u gospodarstvu pretvarajući tržište u prostor otičine i nasilja (usp. Galić, 2000: 205). Neučinkovitost državnih institucija stvorila je osjećaj pravne i političke nemoći, dok opadanje performansi socijalne države (koja se sve teže nosi sa sve većim brojem građana čija egzistencija

bitno ovisi o socijalnoj skrbi) pridonosi osjećaju ekonomske i socijalne nesigurnosti.

Poseban je sociopsihološki fenomen prvoga tranzicijskog desetljeća skorojevički mentalitet kojim je značajno obilježena nova gornja klasa. Taj mentalitet ne proizlazi samo iz autoritarnosti, nego iz starog društvenog mentaliteta gornje klase: straha od pada među donje društvene slojeve. Strah je osobito izražen među penjačima prema gore, koji su netom utekli s društvenog dna (skorojevići) i nipošto ne žele kliznuti natrag u ambijent u kojem su nekada bili deklasirani. Odatle proizlazi i jak zazor prema puku, ali i želja za isticanjem kroz novostečeno bogatstvo i njime omogućen nov društveni položaj. Posljedica nepravedne preraspodjele društvenog bogatstva (privatizacija) bila je ne samo materijalno osiromašenje većine populacije, osobito srednjega socijalnoga sloja, nego i legalna uspostava društvenih promjena socijaldarvinističkoga karaktera koje su iznjedrile novu gornju klasu loših kvaliteta (usp. Katunarić, 1996: 161, 166).

4. Zaključak

Prvo desetljeće demokratske tranzicije hrvatskog društva obilježeno je dubokim strukturnim i sadržajnim promjenama kojima su zahvaćeni svi segmenti društva i složen sustav društvenih vrijednosti. Kroz njega se prelamaju gotovo svi društveni procesi, ali i obrnuto, vrijednosne orijentacije bitno određuju dinamiku, a često i sadržaj tih procesa. Promjena političkoga sustava označila je promjenu cjelokupnog društvenog ustroja i otvorila procese promjene normativne i vrijednosne strukture društva. U tom procesu mijenjaju se temeljne društvene vrijedno-

sti, delegitimiraju se jedne i legitimiraju druge vrijednosti. U vrijednosni prostor obilježen pretežno tradicionalnim (egalitarnim i kolektivističkim) vrijednostima legitimno ulaze i jačaju liberalne i individualističke vrijednosti zapadnih demokratskih društava, potpomognute institucionalnim ustrojem demokratskoga poretka, općim opredjeljenjem za demokraciju i utjecajem vanjskog (međunarodnog) okruženja. No vrijednosne promjene ne odvijaju se istovremeno ni paralelno s društvenim promjenama (političkim, ekonomskim i socijalnim) koje tranzicijsko društvo doživljava. Kako bez odgovarajuće promjene društvenih vrijednosti nije moguća stvarna promjena društvenih uvjeta i društvenih odnosa, dolazi do rascjepa između proklamiranih normi i važećih društvenih vrijednosti, između formalno-institucionalnoga sustava i stvarnih društvenih odnosa. Socijalni uvjeti mijenjaju se s promjenom temeljnih vrijednosti za organizacijske oblike društva. Ako društvene vrijednosti ne podržavaju naznačene promjene, one bivaju usporene, otežane ili sasvim izostaju.

Vrijednosni prostor nastao propašću bivšeg društvenog i političkog ustroja nije nadomješten novim vrijednosnim orijentacijama koje korespondiraju s demokracijom, zbog čega

je nastala vrijednosna anomija. U taj prostor ušli su tek sadržajno drugačiji, ali u osnovi vrlo slični vrijednosni supstituti ideološke provenijencije. Zbog pretežno autoritarne političke svijesti i iskustva te postojećeg nekonzistentnog, heterogenog i uglavnom predmodernog sustava društvenih vrijednosti (procesom retradicionalizacije dodatno petrificiranih) proces prihvaćanja novih demokratskih vrijednosti bitno je usporen. Na aktualnoj vrijednosnoj matrici društva teško je ostvariti demokratsko funkcioniranje društva i usmjeriti njegov demokratski razvoj.

Stupanj korespondencije dominantnih društvenih vrijednosti s proklamiranim demokratskim normama stoga je relativno nizak. Karakterističan rascjep između normativnog i stvarnog, poželjnog i mogućeg umanjuje važnost proklamiranih demokratskih normi. Dominantne društvene vrijednosti iskazane u vrijednosnim orijentacijama građana u mnogočemu ne korespondiraju sa zahtjevima demokratizacije i disfunkcionalne su u odnosu na mogućnosti uspostave cjelovitog i funkcionalnog demokratskoga političkoga sustava. Čini se da je taj, poglavito sociokulturni fenomen, glavni inhibitorni činitelj demokratskog razvoja, znatno jači od ekonomske i socijalne krize.

LITERATURA

- Bulat, Nenad i Štrelov, Damir, 1995a: Dimenzije hrvatskoga političkog prostora i izborni učinci, u: Vrcan, Srđan (urednik), *Pohod na glasače – Izbori u Hrvatskoj 1990.-1993.*, Puls, Split: 295-317
- Bulat, Nenad i Štrelov, Damir, 1995b: Neke determinante izbornog ponašanja građana na parlamentarnim izborima 1992. godine, u: Vrcan, Srđan (urednik), *Pohod na glasače – Izbori u Hrvatskoj 1990.-1993.*, Puls, Split: 317-338
- Cifrić, Ivan, 1996: Tranzicija i transformacija – između norma i prakse, *Socijalna ekologija*, (5) 2: 135-152
- Diamond, Larry, 1999: *Developing Democracy : Toward Consolidation*, The John Hopkins University Press, Baltimore
- Eysenck, Hans Jürgen, 1999: *The psychology of politics*, Transaction Publishers, New Brunswick – London
- Galić, Branka, 2000: Politička kultura “novih demokracija”, *Revija za sociologiju*, (31) 3-4: 197-209
- Hodžić, Alija, 1986: Vrijednosne orijentacije društvenih grupa, *Revija za sociologiju*, (16) 1-4: 67-73
- Ilišin, Vlasta, 1998: Demokratska tranzicija u Hrvatskoj, *Sociologija sela*, (36) 1/4 (139/142): 27-52
- Inglehart, Ronald, 1977: *Silent revolution – Changing values and political styles among western publics*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- Inglehart, Ronald i Abramson, Paul R., 1994: Economic security and value change, *American Political Science Journal*, 88/2: 336-354
- Inglehart, Ronald i Welzel, Christian, 2003: *Political Culture and Democracy: Analyzing Cross-Level Linkages*, *Comparative Politics*, vol. 36, br. 1
- Kalanj, Rade, 1995: Kulturna tranzicija, *Revija za sociologiju*, (26) 3-4: 231-240
- Karajić, Nenad, 1999: Vrijednosne preferencije kao determinante ekološkog ponašanja u Hrvatskoj, *Socijalna ekologija*, (8) 1-2: 1-21
- Karajić, Nenad, 2000: *Politička modernizacija – Prilozi sociologiji hrvatskoga društva*, Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Kasapović, Mirjana, 1996: *Demokratska tranzicija i političke stranke*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
- Katunarić, Vjeran, 1996: “Zvezdano nebo”: promjene i determinizam gornjeg stratuma, *Revija za sociologiju*, (27) 3-4: 153-167
- Kregar, Josip, 1999: *Nastanak predatorskog kapitalizma i korupcija*, RIFIN, Zagreb
- Labus, Mladen, 2000: Vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu, *Sociologija sela*, (38) 1/2 (147/148): 169-204
- Linz, Juan J. i Stepan, Alfred, 1998: *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Filip Višnjić, Beograd
- Milas, Goran i Rimac, Ivan, 1994: Model hrvatskoga političkog prostora dimenzioniran stavovima glasača, *Revija za sociologiju*, (25) 1-2: 11-22
- O'Donnell, Guillermo i Schmitter, Philippe, 1986: *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusion about Uncertain Democracies*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore

- Pantić, Dragomir, 1977: Vrednosti i ideološke orijentacije društvenih slojeva, u: Popović M. (urednik), *Društveni slojevi i društvena svest*, Centar za sociološka istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd: 269-406
- Perko-Šeparović, Inge, 1992: Vrijednosne orijentacije postmoderne u izborima 1990., *Politička misao*, (29), 3: 142-163
- Perko-Šeparović, Inge, 1993: Postmodernističke vrijednosne orijentacije (tendencije Izboru 1992.), *Politička misao*, (30) 4: 118-129
- Petković, Stanko, 1976: Vrijednosne orijentacije prema društvenim promjenama i metodologija njihova mjerenja, *Revija za sociologiju*, (6) 1: 53-65
- Rimac, Ivan, 1997: O nekim aspektima valjanosti postmaterijalističkog koncepta društvenih vrijednosti, *Društvena istraživanja*, (6) 6 (32): 677-694
- Rimac, Ivan, 1998: Strukturiranost ideoloških opredjeljenja građana, *Bogoslovska smotra*, (68) 4: 655-662
- Rus, Veljko, 1977: Vrijednosti kao dijagnostički instrument društvenih sistema, u: Duško Sekulić (urednik), *Vrijednosti i društveni sistem: prilozi izučavanju društvenog sistema*, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb: 35-41
- Šiber, Ivan, 1992: Politička kultura i tranzicija, *Politička misao*, (29) 3: 93-110
- Šiber, Ivan, 1994: "Image" hrvatskih političkih stranaka, *Politička misao*, (31) 1: 188-201
- Šiber, Ivan, 1997: Izborne orijentacije i ideologijski sukobi tijekom Drugoga svjetskog rata: značenje političke biografije obitelji, *Politička misao*, (34) 2: 104-128
- Šiber, Ivan, 1998: Povijesni i etnički rascjepi u hrvatskom društvu, u: Kasapović, Mirjana, Šiber, Ivan i Zakošek, Nenad, *Birači i demokracija – utjecaj ideoloških rascjepa na politički život*, Alinea, Zagreb: 51-94
- Štulhofer, Aleksandar i Kufrin, Krešimir, 1996: Od obilja do altruizma i druge ekološke priče (Postmaterijalistički sindrom i ekološke vrijednosti u Hrvatskoj), *Socijalna ekologija*, (5) 2: 171-185
- Šverko, Branimir, Jerneić, Željko, Kulenović, Alija, Vizek-Vidović, Vlasta, 1995: Life Roles and Values in Croatia: Some Results of the Work Importance Study, u: Super, Donald E. i Šverko, Branimir (urednici): *Life roles, values, and careers: International findings of the work importance study*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco: 128-146
- Vujčić, Vladimir, 1995: *Politička tolerancija*, Defimi, Zagreb
- Vujčić, Vladimir, 1999a: Politička kultura i politička struktura: odnos političke kulture, strukture i demokracije (I. dio), *Politička misao*, (36) 1: 113-139
- Vujčić, Vladimir, 1999b: Politička kultura i politička struktura: odnos političke kulture, strukture i demokracije (II. dio), *Politička misao*, (36) 2: 144-157
- Vujčić, Vladimir, 1999c: Politička kultura: politička potpora (legitimacija, povjerenje, identitet), *Politička misao*, (36) 3: 101-120
- Zakošek, Nenad, 1998: Ideološki rascjepi i stranačke preferencije hrvatskih birača, u: Kasapović, Mirjana, Šiber,

- Ivan i Zakošek, Nenad, *Birači i demokracija – utjecaj ideoloških rascjepa na politički život*, Alinea, Zagreb: 11-50
- Županov, Josip, 1977: *Sociologija i samoupravljanje*, Školska knjiga, Zagreb
- Županov, Josip, 1993: Dominantne vrijednosti hrvatskog društva, *Erasmus*, 2: 2-6
- Županov, Josip, 1995: Recentna zbivanja na hrvatskom političkom tržištu: konjunktura ili temeljna promjena političkih stavova, *Politička misao*, (32) 3/4: 72-82
- Županov, Josip, 1996: The social legacy of communism, *Društvena istraživanja*, (5) 2 (22): 425-455

Democratisation and Value Orientations in Croatian Society

SUMMARY

The starting point of this paper is the assumption that the values of democracy and value orientations based on them are crucial for the realization of a democratic system as the main goal of transition. Therefore, the question arises as to the predominant social values and value orientations in Croatian society in the period of the first decade of transition and their influence on the process of democratisation.

Value orientations are discussed on the basis of several relevant studies and from three different viewpoints: the general (modernisational), the political and the sociocultural. Certain sociopsychological aspects of their formation are also taken into account. A variety of value orientations, their features and their effects on social and political changes is specified, along with the impact of transition-related changes on their (trans)formation.

In spite of the democratic institutional and normative constitution and the pronounced presence of civic and democratic social values, the current value matrix is still largely characterised by traditional and pre-civic social values. Given such a value basis, it is difficult to effectuate democratic functioning of society and steer its democratic development in the right direction. The degree of correspondence between the predominant social values and the proclaimed democratic norms is relatively low. This sociocultural phenomenon seems to be the main inhibitor of democratic development, markedly stronger than the economic and social crisis.